

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji

Autoreferat rozprawy doktorskiej

STATUS OFIARY ZBRODNI W
MIĘDZYNARODOWYM PRAWIE KARNYM

mgr Patryk Gacka

Promotor:

Prof. UW dr hab. Karol Karski, dr h.c. mult.

Recenzenci:

Prof. US dr hab. Ewelina Cała-Wacinkiewicz

Prof. UŚ dr hab. Joanna Nowakowska-Małusecka

I. Przedmiot rozprawy

Rozprawa doktorska zawiera analizę statusu jednej kategorii ofiar wyznaczonej przez specyficzne źródło wiktylizacji, tj. zbrodnie międzynarodowe, w odniesieniu do regulacji i praktyki procesowej pięciu międzynarodowych trybunałów karnych powstałych na trzech etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego, począwszy od Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze (MTWN) i Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu w Tokio (MTWT), przez Międzynarodowe Trybunały Karne dla byłej Jugosławii (MTKJ) i Rwandy (MTKR), aż po Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK).

Wedle przyjętego założenia, tytułowy status¹ ofiary zbrodni obejmuje komponent procesowy i komponent materialnoprawny.² Status prawny ofiary nie musi mieć jednak statycznej formy. Przy badaniu poszczególnych aspektów statusu ofiary, w rozprawie przyjąłem z tego względu kontekst upodmiotowienia.³ Ta intuicja leżała również u podstaw wyjściowego pytania badawczego o to, czy na trzech etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego materialnoprawny oraz procesowy status ofiary zbrodni uległ zmianie – a jeżeli tak – to czy przez ostatnich 75 lat doszło do wzmocnienia, czy raczej do osłabienia pozycji ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym?

W kolejnych rozdziałach rozprawy potwierdzeniu bądź falsyfikacji podlegała natomiast hipoteza stanowiąca, że kolejne fazy rozwoju międzynarodowego prawa karnego świadczą o zmianie statusu ofiary zbrodni przybierającej postać jej postępującego upodmiotowienia w systemie międzynarodowej sprawiedliwości karnej.

II. Struktura rozprawy

Rozprawa składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów oraz wniosków końcowych. Ponadto zawiera spis treści, wykaz skrótów i źródeł oraz streszczenie.

Rozdział I rozpoczyna się od analizy definicji ofiary w języku powszechnym, ustawodawstwie wybranych państw, w regulacjach międzynarodowych oraz w międzynarodowym prawie karnym, a także wyjaśnienia relacji znaczeniowych zachodzących pomiędzy terminami takimi jak ofiara a pokrzywdzony, podmiot bierny, ocalały i beneficjent (1.2-1.5). Następnie przeanalizowano istotę toposu kozła ofiarnego z perspektywy symboliki kryjącej się za pojęciem

---

1 W. Lang, *Status jednostki ludzkiej we współczesnym prawie*, [w:] *Studia z filozofii prawa*, J. Stelmach (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2001, s. 28-30.

2 L. Falandysz, *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Wydawnictwo Prawnicze 1980, część II i IV; D. Bek, A. Jaworska-Wieloch, O. Sitarz, *Kształtowanie środków penalnych a prawo pokrzywdzonego i sprawcy do samostanowienia*, C.H. Beck 2019, s. 11-12.

3 E. Bieńkowska, *Ochrona interesów pokrzywdzonego – podstawy wiktymologiczne*, [w:] *System Prawa Karnego. Tom 1. Zagadnienia ogólne*, A. Marek (red.), C.H. Beck 2010, s. 326-327. Szerzej o upodmiotowieniu ofiary na tle konstrukcji podmiotowości prawnej piszę w rozdziale I.

ofiary oraz w odniesieniu do alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów (1.6). Jeden z podrozdziałów w tej części rozprawy poświęcono ponadto statusowi zwierząt w kontekście możliwości ujmowania ich jako ofiar zbrodni międzynarodowych (1.7). Oprócz tego, zidentyfikowano tzw. determinanty pokrzywdzenia świadczące o statusie ofiary oraz przedstawiono istotę i katalog praw ofiar (1.8). W końcowej części rozdziału I pochyłono się natomiast nad merytoryczną relacją pomiędzy statusem ofiary a konstrukcją podmiotowości prawnej, a także sprecyzowano przesłanki składające się na jej procesowe i materialnoprawne upodmiotowienie w międzynarodowym prawie karnym (1.9).

Rozdział II zawiera analizę konstrukcji podmiotowości biernej⁴ w odniesieniu do poszczególnych zbrodni międzynarodowych, tj. zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych oraz zbrodni agresji (2.2-2.5). W części tej podjąłem ponadto problem granic i funkcji wiktywności⁵ na przykładzie przypadku dzieci-żołnierzy (2.6). Rozdział II wieńczy z kolei rozważania dotyczące negacjonizmu jako specyficznej formy podważenia statusu ofiar zbrodni oraz prawnych środków przeciwdziałania temu zjawisku (2.7).

W rozdziale III podjąłem problematykę form pokrzywdzenia ofiary. Na wstępie określono istotę i zakres zasady tzw. sprawiedliwego oznaczenia w odniesieniu do kwalifikacji prawnej pokrzywdzenia oraz zbiegu przepisów i zbrodni międzynarodowych (3.2). Następnie – przyjmując ponownie perspektywę ofiary – przedstawiłem formy popełnienia zbrodni przez wzgląd na związaną z nimi „relacyjność”⁶ zachodzącą pomiędzy ofiarą i sprawcą (3.3). W kolejnym podrozdziale, z tego samego – tj. skupionego na ofierze – punktu widzenia, przeanalizowane zostały okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną (3.4). W końcowej części rozdziału III przebadano zaś konstrukcję przyczynienia ofiary zbrodni w kontekście wymiaru i formy międzynarodowej odpowiedzialności karnej sprawcy (3.5).

W rozdziałach IV i V zawarto analizę stopnia procesowego upodmiotowienia ofiar zbrodni na trzech etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego. Odnosząc się m.in. do przyjętej

---

4 G. Acquaviva, *La repressione dei crimini di guerra nel diritto internazionale e nel diritto italiano*, Giuffrè 2014, s. 45; C. Domenico Leotta, *Il genocidio nel diritto penale internazionale. Dagli scritti di Raphael Lemkin allo Statuto di Roma*, Giappichelli 2013, s. 309-310. W literaturze polskiej, zob. m.in. M. Smarzewski, *Podmiot bierny przestępstwa na tle włoskiego prawa karnego*, Wydawnictwo KUL 2013.

5 Według przyjętego na potrzeby rozprawy tłumaczenia, słowo „wiktywność” oddaje istotę angielskiego słowa „victimhood”, tj. statusu bycia ofiarą. Nie jest natomiast związane z podatnością na pokrzywdzenie wedle koncepcji Benjamina Mendelsohna, który posługiwał się w tym celu terminem „victimity”. Zob. B. Mendelsohn, *The Victimology*, ‘Études internationales de psycho-sociologie criminelle’ 1956, nr 1, s. 30; L. Falandysz, *Wiktymologia*, Wiedza Powszechna 1979, s. 44; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Arche 2000, s. 430. Szersze wyjaśnienia terminologiczne zawarto w rozdziale I rozprawy.

6 „Relacyjność” – jak odnotowuję w rozprawie – jest wysoce złożoną konstrukcją, gdyż może być przywoływana w różnych kontekstach (m.in. w odniesieniu do analizy normy prawnej, koncepcji sprawiedliwości, określania istoty sporów i ich rozwiązywania, koncepcji odpowiedzialności w poszczególnych gałęziach prawa, jak i teorii tworzonych w ramach wiktymologii pozytywistycznej; odniesienia do wykazującej tę złożoność bogatej literatury przedmiotu są zawarte we wprowadzeniu do rozprawy).

typologii ról (tj. „ofiara jako *telos*”,⁷ „ofiara jako świadek”, „ofiara jako pokrzywdzony”, „ofiara jako powód”, „ofiara jako prywatny oskarżyciel”), zaprezentowane zostały w nich regulacje prawne i praktyka procesowa MTWN i MTWT (4.2), MTKJ i MTKR (4.3) oraz MTK (5.2-5.10) wpływające na wymiar procesowego upodmiotowienia ofiar zbrodni oraz poziom ich satysfakcji z międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. W rozdziale IV przedstawiłem także zjawisko „selektywnej sprawiedliwości” w międzynarodowym obrocie prawnym znajdujące w praktyce przełożenie na wymiar rozpoznanego pokrzywdzenia ofiar zbrodni (4.4).

Relacji pomiędzy ofiarą zbrodni a sprawiedliwością punitywną w międzynarodowym prawie karnym poświęcony został rozdział VI. Określono w nim funkcję figury ofiary zbrodni w tych częściach orzeczeń międzynarodowych trybunałów karnych, w których identyfikują one cele sankcji (6.2), a także przedstawiono naukową refleksję nad obecnością ofiary i jej pokrzywdzeniem w filozofii kary (6.3). Następnie podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy ofiara posiada w ogóle „prawo do ukarania” sprawcy zbrodni (6.4). Dalsza część rozdziału VI dotyczy natomiast poszczególnych, w tym odnoszących się do ofiar i ich wiktyimizacji, elementów składających się na rodzaj i ostateczny wymiar sankcji nakładanych przez międzynarodowe trybunały karne (6.5-6.8).

W rozdziale VII status ofiary zbrodni został określony przez wzgląd na instrumenty sprawiedliwości reparacyjnej implementowanej przez MTK. Na wstępie przedstawiłem model oraz cele reparacji (7.2-7.3), aby następnie przejść do prezentacji szczegółowych aspektów prawnych orzeczeń MTK, tj. zidentyfikowanych przez Trybunał kategorii ofiar oraz rodzajów uszczerbków, jak i rozbieżności powstałych przy miarkowaniu monetarnego wymiaru odpowiedzialności reparacyjnej sprawców zbrodni (7.4-7.6). Omówiono także regulacje prawne i dotychczasową działalność Funduszu Powierniczego dla Ofiar (MTK) (7.7). Pod koniec rozdziału określono natomiast, jaki wpływ na status ofiary zbrodni w kontekście sprawiedliwości reparacyjnej wywiera skuteczne powołanie się przez oskarżonego na jedną z okoliczności wyłączających jego odpowiedzialność karną (7.8).

III. Strona metodologiczna

W rozprawie wykorzystano metody badawcze charakterystyczne dla nauk prawnych. Posłużono się metodą językowo-logiczną, metodą porównawczą oraz metodą historyczną.

---

⁷ „*Telos*” (gr.) to inaczej „koniec, granica, cel” – W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Oficyna Wydawnicza Rytm-Dom Wydawniczy Bellona 2007, s. 569. W rozprawie odnotowuję, że konstrukcja *telos* – jako metoda czy płaszczyzna badawcza – jest popularnym „słowem-kluczem” w refleksji naukowej nad pozycją ofiary zbrodni międzynarodowych – S. Kendall, S. Nouwen, *Representational Practices at the International Criminal Court: The Gap between Juridified and Abstract Victimhood*, ‘Law and Contemporary Problems’ 2013, Tom 76, nr 3/4, s. 239; M. Elander, *Figuring Victims in International Criminal Justice: The Case of the Khmer Rouge Tribunal*, Routledge 2018, s. 15.

Pierwsza z nich, tj. metoda językowo-logiczna w ujęciu funkcjonalnym,⁸ została użyta dla wykazania sensu „ofiary” i pojęć pokrewnych (zgodnie z tzw. „tendencją jasnościową”⁹), jak i natury pokrzywdzenia w związku z poszczególnymi typami zbrodni międzynarodowych. Ponadto metodę tę zastosowano w procesowej części rozprawy dla przedstawienia pozycji ofiary w postępowaniu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Metody porównawcza i historyczna okazały się z kolei przydatne przy analizie zmian w stopniu upodmiotowienia ofiary zbrodni na kolejnych etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego.

Wykorzystanie wspomnianych powyżej metod w poszczególnych partiach rozprawy było motywowane podejściem, które amerykańscy badacze John C.P. Goldberg oraz Benjamin C. Zipursky określili w swojej pracy z zakresu prawa deliktów metodą „hermeneutyczną” lub „objaśniającą”.¹⁰ Z jednej strony, mając na uwadze szerokie znaczenie przypisywane statusowi ofiary, analizie poddano bowiem poszczególne elementy systemu zarówno w jego wymiarze materialnoprawnym (np. zgoda podmiotu biernego), jak i w wymiarze procesowym (np. „ofiara jako pokrzywdzony”). Z drugiej strony, badając te szczegółowe zagadnienia prawne, nie zapomniano również o tym, że ich normatywny kształt jest efektem przyjęcia określonej filozofii systemu międzynarodowej sprawiedliwości karnej jako całości.¹¹

Mając to na względzie, w rozprawie przyjęto, że ograniczenie się wyłącznie do jednostkowych „perspektyw mikro” nie jest wystarczające na potrzeby określenia statusu prawnego ofiary w międzynarodowym prawie karnym. Za konieczne uznano natomiast zebranie wniosków płynących z poszczególnych „mikro-analiz”, które dopiero wspólnie tworzą swoistą „mozaikę” stanowiącą nie tylko o jednostkowych aspektach pozycji ofiary w tym systemie normatywnym, lecz o jej statusie prawnym jako takim.

IV. Zasadnicze ustalenia i wnioski

W rozdziałach I-VII przeprowadzono analizę poszczególnych przejawów i komponentów składających się na status ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym. Zgodnie z przytoczonym powyżej podejściem metodologicznym, rozważania te miały dostarczyć cząstkowych odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące zmian w tymże statusie prawnym.

---

8 I. Andrejew, *Z zagadnień metodologii nauki prawa karnego*, [w:] *Zagadnienia metodologiczne prawoznawstwa: materiały z sesji naukowej, Łódź 27-28 marca 1980 r.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1982, s. 16; M. Rogacka-Rzewnicka, *Wokół dogmatów współczesnego postępowania karnego. Próba ich zdefiniowania*, [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, J. Skorupka, I. Haładuk-Hawrylak (red.), Wolters Kluwer 2011, s. 38.

9 Sformułowanie Tadeusza Kotarbińskiego, co odnotowuje: B. Wolniewicz, *Filozofia i wartości. Tom I*, wyd. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2019, s. 9.

10 J.C.P. Goldberg, B.C. Zipursky, *Recognizing Wrongs*, Harvard University Press 2020, s. 10.

11 W odniesieniu do prawa deliktów, tę dwustronność analizy wyjaśniają i twórczo aplikują J.C.P. Goldberg i B.C. Zipursky – *ibidem*.

Poniżej zwięźle przedstawione zostaną kluczowe ustalenia i wnioski końcowe.¹² Ponadto zaprezentowana zostanie odpowiedź na przedstawione wcześniej pytanie oraz hipotezę badawczą rozprawy.

W rozdziale I wykazano, że pojęcie ofiary nie pozwala na poznanie wszystkich wymiarów pokrzywdzenia istotnych z perspektywy upodmiotowienia jednostki w międzynarodowym prawie karnym. Z tego względu w rozprawie przyjęto kilka terminów dla oddania statusu ofiary, tj. pokrzywdzonego partycypującego w postępowaniu karnym, podmiotu biernego, czyli ofiary *in abstracto* pojawiającej się w znamionach typu czynu zabronionego, jak i powoda, czyli ofiary biorącej udział w postępowaniu reparatornym przed MTK. Stwierdzono przy tym, iż konstrukcja ofiary zbrodni pozostaje koncepcyjnie nieookreślona na trzech poziomach, tj. w jej wymiarze personalnym (osoba fizyczna czy także inne podmioty?), relewantnym źródle pokrzywdzenia (które zbrodnie międzynarodowe?) oraz przesłance wiktywności (uszczerbek, dobro prawne czy uprawnienie?). Niemniej, jako że wedle dominującego ujęcia koncepcja ofiary jest osadzona na uszczerbku, to w rezultacie dochodzi do „wyswobodzenia” jednostki z ograniczeń wynikających ze znamion zbrodni międzynarodowych. To zaś powoduje, że krąg ofiar nie może być determinowany *ex ante*, gdyż jest zależny od okoliczności konkretnego aktu wiktylizacji. Odnosząc się do bogatej dyskusji naukowej na temat istoty podmiotowości prawnej, w rozdziale I wyrażono ponadto sceptyczną opinię co do zasadności przywoływania tej konstrukcji dla określania zmian w statusie ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym.

W rozdziale II ustalono, że międzynarodowe prawo karne nie jest oparte na jednolitej konstrukcji podmiotowości biernej. Poszczególne definicje zbrodni międzynarodowych wyrażają bowiem odmienne figury ofiary *in abstracto* (np. grupy chronione, ludność cywilna, państwo). Nie każdy typ pozwala jednak na identyfikację podmiotu biernego. W rozdziale tym ustalono także, iż podmiotami biernymi określonych zachowań karalnych (zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni agresji) są nie tyle jednostki, co podmioty zbiorowe. Nieco inaczej sytuacja rysuje się natomiast w sferze procesowej. Analiza zawarta w rozdziałach I i II wykazała bowiem, że nie każda ofiara *in abstracto* będzie mogła nabyć status pokrzywdzonego w świetle definicji zawartej w regule 85 Reguł Procesowych i Dowodowych MTK.¹³ To też potwierdza, iż w międzynarodowym obrocie prawnym indywidualne ofiary zbrodni nie zostały zastąpione przez podmioty zbiorowe.

---

12 Wnioski zawarte w ostatniej części pracy pt. „Wnioski końcowe rozprawy doktorskiej”. W autoreferacie wspomniane wnioski nie będą natomiast numerowane, lecz zostaną zwięźle przedstawione w formie tekstu ciągłego.

13 Reguły Procesowe i Dowodowe (*Rules of Procedure and Evidence, International Criminal Court*), wyd. 2, ICC-PIDS-LT-02-002/13_Eng, 2013. Źródło: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

Kazus dzieci-żołnierzy, który był przedmiotem analizy w rozdziale II, świadczy natomiast o tym, że nie każda ofiara zbrodni musi być „pasywną” czy „idealną” stroną w konflikcie. Jednak nawet jeśli taka sytuacja nie zachodzi, nie oznacza to jeszcze, iż status ofiary zbrodni nie będzie podlegał *ex post* podważeniu. Takie działania są współcześnie określane mianem negacjonizmu. Karnoprawne środki przeciwdziałania temu zjawisku, mimo iż wciąż nie podlega ono kryminalizacji międzynarodowej, mogą być traktowane jako dodatkowa forma ochrony ofiar zbrodni.

O pozycji ofiary zbrodni, jak wykazano w rozdziale III, świadczy także kształt części ogólnej międzynarodowego prawa karnego. Formy sprawstwa mogą być bowiem ujmowane jako formy pokrzywdzenia, prowadząc do przybierającej różną postać relacyjności normatywnej i faktycznej pomiędzy ofiarami a sprawcami zbrodni. Przyjęte w międzynarodowym prawie karnym metody przypisywania odpowiedzialności za zbrodnie przyczyniają się w efekcie do materialnoprawnego upodmiotowienia ofiar zbrodni, gdyż zwiększają prawdopodobieństwo, że ich pokrzywdzenie zostanie oficjalnie potwierdzone w postępowaniu przed jednym z międzynarodowych trybunałów karnych. Rozwiązania te rodzą przy tym także skutki procesowe, m.in. umożliwiając partycypację ofiar w sprawach przeciwko tym oskarżonym, których osobiście nie znały, albo o których istnieniu w ogóle nie wiedziały (np. Seweryna Szmaglewska w procesie norymberskim¹⁴). W przypadku znaczącej liczby pokrzywdzonych biorących udział w postępowaniu przeciwko indywidualnemu oskarżonemu relacja procesowa <ofiary zbrodni – sprawca> będzie miała jednak w pewnym sensie nienaturalną postać. Co więcej, nie wolno pomijać faktu, że pokrzywdzeni uczestniczący w tej samej sprawie mogą zasadniczo różnić się od siebie, począwszy od źródła wiktylizacji, a na oczekiwaniach i żądaniach skończywszy.

W rozdziale III udokumentowano również obecność figury ofiary w regulacjach normujących okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną oskarżonych o sprawstwo zbrodni międzynarodowych. Niektóre z nich wymagają bowiem odniesienia się przez organ sądowy do figury ofiary wraz z dokonywaniem oceny, czy powinny one zostać zaakceptowane. Perspektywa interesów ofiary stanowi ponadto argument na rzecz tego, aby możliwość powoływania się na jedną z takich okoliczności w praktyce ograniczać. Pośród różnych, przyjmowanych w międzynarodowym prawie karnym, okoliczności wyłączających odpowiedzialność karną, z punktu widzenia ofiary za posiadającą szczególne znaczenie uznałem konstrukcję zgody podmiotu biernego. Rzeczywista stosowalność tego instrumentu jest jednak w praktyce znacząco ograniczona. Wynikające z tego zawężenie – jak przyjęto – nie świadczy jednak o uprzedmiotowieniu ofiary zbrodni. Stanowi ono natomiast przejaw dodatkowej ochrony gwarantowanej potencjalnej ofierze przez normy międzynarodowego prawa karnego.

14 S. Szmaglewska, *Niewinni w Norymberdze*, Prószyński i Spółka 2020, s. 351-352. Zob. także rozdział IV rozprawy.

W rozdziale IV przeprowadzono analizę, która wykazała słabą pozycję procesową ofiar na pierwszym i drugim etapie rozwoju międzynarodowego prawa karnego. W postępowaniu przed MTWN i MTWT ofiary zbrodni nie mogły bezpośrednio uczestniczyć w rolach pokrzywdzonych, powodów i prywatnych oskarżycieli. Ich funkcja ograniczała się do kwestii dowodowych, tj. do roli świadka. Odniesienia do ofiar czynione w warstwie argumentacyjnej były także ograniczone („ofiara jako *telos*”). Pewien postęp w kwestii usytuowania procesowego ofiar zbrodni przyniósł drugi etap rozwoju międzynarodowego prawa karnego w związku z rozwojem prawnych środków ochrony ofiar i świadków oraz zrębów odpowiedzialności odszkodowawczej w regulacjach MTKJ i MTKR. Jako że ofiary wciąż nie mogły podejmować aktywności procesowych jako prywatni oskarżyciele, ani wstąpić w role pokrzywdzonych i powodów, ich upodmiotowienie procesowe na drugim etapie pozostało jednak ograniczone.

Analiza prowadzona w rozdziale IV pozwoliła ponadto na stwierdzenie, że w międzynarodowym prawie karnym nie odrzucono kategorycznie niektórych rozwiązań procesowych, chociażby takich jak *plea bargaining*, które ograniczają zakres rozpoznanej winy, a w efekcie również wymiar upodmiotowienia ofiar zbrodni w międzynarodowym prawie karnym.

Rzeczywista zmiana jakościowa w usytuowaniu ofiary – jak dowiedziono w rozdziale V – zaszła dopiero wraz z wejściem w życie Statutu MTK. Jednoznaczna reorientacja na ofiary zbrodni dotyczyła w tym względzie nie tylko warstwy retorycznej (*telos*),¹⁵ ale również partycypacji ofiar w roli „pokrzywdzonych” w fazie karnej postępowania, jak i „powodów” żądających naprawienia poniesionych uszczerbków, niezależnie od ich udziału w tradycyjnej roli „świadka”.

W rozdziale V ustalono ponadto, że status ofiary zbrodni nie musi mieć bynajmniej stałego charakteru również w ramach analizowanej instytucji sądowej. Może on natomiast podlegać zmianom w zależności od fazy postępowania, w której dana ofiara uczestniczy w określonej roli procesowej.

Oprócz bezpośrednich form upodmiotowienia ofiar zbrodni wyrażających się w samodzielnych rolach, w które mogą one wchodzić w postępowaniu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi, w rozprawie stwierdzono, że na ich status procesowy pewien wpływ mogą ponadto wywierać działania innych uczestników postępowania (np. *amici curiae*), jak i rozwiązania, które tylko pośrednio dotyczą interesów ofiar, jak np. wybór miejsca prowadzenia postępowania karnego (tj. np. w pobliżu miejsca pobytu ofiar zbrodni).

---

15 Zob. np. *Statement of the President of the International Criminal Court, Judge Piotr Hofmański, on the occasion of Human Rights Day 2021*, 10 grudnia 2021 r. Źródło: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2021-12-10-president-statement-human-rights-day>.

Na żadnym z trzech, analizowanych w rozprawie etapów rozwoju międzynarodowego prawa karnego upodmiotowienie procesowe ofiary nie przybrało jednak pełnego charakteru. W rozdziałach IV i V ustalono bowiem, że żaden z pięciu międzynarodowych trybunałów karnych nie dopuszczał (MTWN, MTWT, MTKJ, MTKR) oraz wciąż nie dopuszcza (MTK) uczestnictwa ofiary zbrodni w roli „prywatnego oskarżyciela”.

W rozdziale VI wykazano, że interesy ofiary zbrodni stanowią element filozofii kary przyjmowanej przez międzynarodowe trybunały karne. Odnosząc się do bogatej refleksji filozoficznoprawnej stwierdzono, że figura ofiary jest możliwa do wywiedzenia z poszczególnych nurtów kary przyjmowanych w międzynarodowym prawie karnym, takich jak np. retributywizm czy odstraszenie, niezależnie od innych, nowatorskich ujęć teoretycznych (jak np. rekonstruktywizm Joshui Kleinfelda¹⁶), które również mogą tłumaczyć istotę punitywnego mandatu w międzynarodowym prawie karnym. Oprócz warstwy celowościowej, ofiara zbrodni – zarówno *in abstracto*, jak i *in concreto* – pojawia się jednak również w regulacjach prawnych oraz w rozumowaniu międzynarodowych trybunałów karnych dotyczącym miarkowania sankcji karnej. Same ofiary nie dysponują natomiast autonomicznym „prawem do ukarania” sprawców zbrodni, lecz mogą co najwyżej rekomendować odpowiednie ich zdaniem sankcje karne (MTK).

W rozdziale VII wykazano z kolei, że wprowadzony do Statutu Rzymskiego MTK mandat reparacyjny stanowi *novum* w zestawieniu z pozostałymi trybunałami międzynarodowymi analizowanymi w rozprawie (tj. MTKJ, MTKR, MTWT, MTWN). Świadczy to zatem jednoznacznie o upodmiotowieniu ofiary zbrodni w postępowaniu przed MTK („prawo do reparacji”, „ofiara jako powód”). Wciąż jednak – z racji na treść art. 75 ust. 2 Statutu MTK¹⁷ – odpowiedzialność reparacyjna sprawcy posiada wyłącznie posiłkowy charakter, gdyż wymaga uprzedniego przypisania odpowiedzialności karnej oskarżonemu. Pomimo tego, sam fakt, iż sprawstwo zbrodni międzynarodowej może prowadzić nie tylko do odpowiedzialności karnej, ale również do odpowiedzialności reparacyjnej, stanowi potwierdzenie, że zbrodnia międzynarodowa może być ujmowana jako czyn zabroniony zarówno w rozumieniu karnoprawnym, jak i deliktowym.

Przeprowadzone badania pozwoliły na konstatację, że MTK nie stworzył dotąd niestety jednolitego modelu reparacyjnego, o czym świadczą m.in. przesłanki określające wymiar odpowiedzialności sprawcy, jak i metody aplikowania o reparację przez ofiary zbrodni (sprawy *Lubangi*, *Al Mahdiego*, *Katangi* oraz *Ntagandy*). Ponadto nie wolno pomijać faktu, że procedura reparacyjna – zarówno na etapie sądowym, jak i na etapie wykonawczym – przybiera w praktyce

16 J. Kleinfeld, *Reconstructivism: the place of criminal law in ethical life*, ‘Harvard Law Review’ 2016, nr 129/6, s. 1485-1565.

17 Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708).

długotrwały charakter, co również nie wpływa pozytywnie na upodmiotowienie ofiar zbrodni w konkretnych sprawach trafiających przed Trybunał.

Na podstawie ustaleń poczynionych w poszczególnych rozdziałach rozprawy, stwierdzono, że przez ostatnich siedemdziesiąt pięć lat pozycja ofiary zbrodni uległa wzmocnieniu w międzynarodowym prawie karnym. Udzielając tej twierdzącej odpowiedzi na pytanie badawcze rozprawy, tym samym pozytywnie zweryfikowana została również przytoczona wcześniej hipoteza badawcza.

Konkluzja ta została jednak poczyniona z pewnym zastrzeżeniem. Chociaż stopniowe upodmiotowienie ofiary zbrodni jest rzeczywiście niepodważalne z perspektywy porównawczej i historycznej, to jednak nie przybrało ono pełnego wymiaru. Wpływ na to – jak ustalono w rozdziałach IV i V – miały i mają zarówno przyjęte na poszczególnych etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego rozwiązania normatywne, które wciąż umożliwiają poczynienie postępu normatywnego, gdy idzie o usytuowanie ofiary zbrodni (np. w związku z brakiem roli procesowej „ofiary jako prywatnego oskarżyciela”), jak i praktyka obrotu prawnego, która niekiedy ograniczała (MTWN, MTWT, MTKJ, MTKR) i wciąż ogranicza (MTK) upodmiotowienie ofiar zbrodni (m.in. ze względu na selektywność oskarżenia czy tzw. „negocjowanie sprawiedliwości”).

Wiktywność międzynarodowa, jak skonkludowano, ma przy tym złożony charakter, czego świadectwem jest liczba normatywnych odniesień do ofiary zbrodni (*in abstracto* lub *in concreto*), które można wywieść z treści norm prawnych (część ogólna, część szczególna, normy proceduralne, prawne środki ochrony, prawa ofiar itd.) oraz obrotu prawnego (aktywności procesowe, rozumowanie trybunałów oraz stron i innych uczestników postępowania) przed międzynarodowymi trybunałami karnymi.

Nie każde takie odniesienie ma jednak równie istotne znaczenie z perspektywy upodmiotowienia ofiary, które może przybrać albo postać pośrednią, gdy figura ofiary pojawia się w kryteriach bądź w rozumowaniu prawnym dla uzasadnienia określonego działania albo jako samodzielny instrument retoryczny (tj. jako *telos*), albo postać bezpośrednią, jeżeli ofierze przyznaje się zdolność samodzielnego działania i wywoływania określonych skutków prawnych w sferze międzynarodowego prawa karnego (np. „ofiara jako pokrzywdzony”). To modalności świadczące o upodmiotowieniu bezpośrednim mają niewątpliwie większy potencjał w zakresie progresywnej zmiany statusu ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym, nawet jeśli i one nie mają jednolitego charakteru w tym względzie (np. „ofiara jako pokrzywdzony” a „ofiara jako świadek”).

Status ten – jak wcześniej odnotowano – jest jednak złożoną konstrukcją. W jego skład wchodzi bowiem komponenty o różnorodnym charakterze prawnym. To też oznacza, że

upodmiotowienie ofiary zbrodni nie musi przebiegać w identyczny sposób w sferze materialnoprawnej i w sferze procesowej.

W rozprawie stwierdziłem, że to w ujęciu procesowym zmiana statusu ofiary przybrała bardziej jednoznaczną postać. Na trzecim etapie rozwoju międzynarodowego prawa karnego, ofiara zbrodni – oprócz klasycznej roli świadka – może bowiem występować również w niedostępnych uprzednio rolach pokrzywdzonego i powoda. Pewien postęp w skali upodmiotowienia ofiary wystąpił jednak z czasem również w odniesieniu do części materialnoprawnej międzynarodowego prawa karnego. W porównaniu do regulacji przyjętych na pierwszym i drugim etapie rozwoju międzynarodowego prawa karnego, świadczy o tym przede wszystkim rozszerzenie się pola kryminalizacji międzynarodowej (tj. zakresu ochrony), a także stworzenie nowatorskiego mandatu reparatornego w postępowaniu przed MTK (tj. „prawo do reparacji”).

Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, iż pomimo korzystnych z perspektywy usytuowania ofiar zbrodni zmian na kolejnych etapach rozwoju międzynarodowego prawa karnego, kwestia ich statusu wciąż pozostaje jednym z bardziej spornych zagadnień. Pomimo tego, rezygnacja z samodzielnej pozycji procesowej ofiar zbrodni w postępowaniu przed MTK prowadziłyby do zubożenia relacji procesowych i towarzyszącej im argumentacji prawnej, uniemożliwiając w ten sposób realizację autonomicznych interesów ofiar zbrodni.

Analiza dotychczasowego dorobku MTK dała także podstawy do sformułowania wniosków *de lege ferenda*. W tym względzie za szczególnie istotne uznałem stworzenie przejrzystego i stałego w swej treści systemu udziału ofiar w postępowaniu przed MTK poprzez ujednoczenie modelu aplikacyjnego i modelu ich partycypacji na poszczególnych etapach postępowania, a także przemyślenie obecnego modelu reprezentacji procesowej pokrzywdzonych. W rozprawie wyrażono ponadto postulat dotyczący zapobiegania dalszej multiplikacji rozwiązań procesowych (tj. procedury wnioskowania, zasad miarkowania i metod określania wymiaru odpowiedzialności sprawcy) oraz bardziej wyczerpującego określania funkcji pokrzywdzenia ofiar przy nakładaniu sankcji karnych.

Na podstawie ustaleń z rozdziałów I-VII, we wnioskach końcowych rozprawy stwierdziłem w efekcie, że ofiara zbrodni przez ostatnich siedemdziesiąt pięć lat przebyła długą drogę od jednostki zasadniczo nieobecnej w regulacjach prawnych i praktyce procesowej oraz tylko pośrednio obecnej w dyskursie sądowym do jednostki, która – pomimo wciąż istniejących ograniczeń normatywnych i trudności w rzeczywistej partycypacji procesowej – jest postacią posiadającą znacznie bogatszą wiązkę uprawnień i możliwości wywierania zarówno pośredniego, jak i bezpośredniego wpływu na kształt i funkcjonowanie międzynarodowego prawa karnego.